

Egy pozsonyi emléktábla: 250 éve alapították a pozsonyi Patzkó nyomdát

V. Ecsedy Judit

1. kép. A Patzkó nyomda emléktáblája Pozsonyban, Ventur utca 5. sz.

Ennek az emléktáblának (1–2. kép), amely Pozsony sétálóutcájának egyik házán található, érdekessége, hogy nem a későbbi utókor, esetleg a műemlék-vevédelemmel foglalkozó hatóság állította, hanem maga a Patzkó nyomda alapítója, tulajdonosa.

1771-től már nem Landerer volt Pozsony egyetlen nyomdása, hanem konkurensé akadt Patzkó

Ferenc Ágoston személyében, aki 1770-ben királyi engedélyt kapott pozsonyi nyomda létesítésére.¹ Nyomdaalapítási engedélyét Mária Terézia magyar királynő aláírásával 1770. október 15-i dátummal állították ki. Eszerint a nyomda Pozsonyban gyakorolhatja iparát. A 18. századi Pozsony második nyomdása olmtützi származású katolikus nyomdász volt, és korábban éppen mint a Landerer művezetője dolgozott, majd önállósult: a nyomdaalapításra vonatkozó királyi engedély alapján pozsonyi polgárjogot is nyert, házat vásárolt és berendezte műhelyét, amelyet részben nagyszombati, részben bécsi és részben a pozsonyi Landerer öntödéjéből származó betűkkel szerelt fel.

Nyomdája kezdetben az akkori Kiskáptalan utca 37. sz. (a mai Prepostská 10. sz.) alatt dolgozott, és az emléktábla eredeti helye is itt volt. A vörös márvány táblán arany betűkkel olvasható a *Typographia Patzkoiana erecta A[nn]o DNI*.

2. kép. Az emléktábla az 5. számú ház homlokzatán, jobb oldalt

1 A pozsonyi Patzkó-nyomdáról összefoglalóan lásd Holanová, Emília: *Typographia Patzkoiana v Bratislave 1771–1809*. Martin 1991.

MDCCLXXI. latin szöveg, azaz hogy a Patzkó nyomdát az Úr 1771. évben állították fel. Tulajdonosa akkor készítette, amikor a Kiskáptalan utcai házat már nemcsak bérelte, hanem 1774-ben sikerült megvásárolnia 4200 forintért.

Majd 1781-ben megvásárolta a Ventur utca 5. számú, házat özv. Révay Julianna grófnőtől 13 000 forintért, és az emléktáblát ide áthelyezték. Ma is ennek a háznak homlokzatán található az emléktábla, amely a Patzkó nyomda egykori helyét jelzi.

Patzkó nemcsak jó üzletember volt, hanem az uralkodócsalád bizalmával is dicsekedhetett: erre mutat, hogy Mária Terézia elvállalta első gyermekének keresztanyaságát. Patzkó első felesége Hofbauer Katalin Teréz volt, tőle született idősebbik fia, Ferenc József. Az alapítás után néhány évvel 1775. szeptember 1-jei dátummal privilégiumot kapott a királynőtől tankönyvek és kalendáriumok kiadására. Továbbá tíz esztendőre szóló szerződést kötött az összes kormányhatósági munkák kinyomtatására. (Ezt Landerer rovására nyerte el, akiről kimutatta, hogy túl magas árat szabott nyomtatványainak.)²

E privilégiumoknak köszönhetően nyomdája olyan fejlődésnek indult, annyira megerősödött anyagilag, hogy egymás után vásárolt ingatlanokat: 1779 márciusában majorságot és szőlőt vásárolt Pozsonyban a mai Béke tér, köztársasági elnöki palota (egykori Grassalkovich palota) táján, ahol akkor még egymást érték a szőlőskertek és borpincék. Majd 1781-ben a már említett Ventur utcai házat, ahol a nyomda a továbbiakban működött.

Patzkó jó hasznát vette naptárkiadási privilégiumának, mert ahogy megkapta a naptárkiadási engedélyt, egyszerre több fajtát is megjelentetett, így a német nyelvű *Neuer Schreib-Kalender*-t 1776-tól,³ majd a szlovák nyelvű *Nowý a starý kalendař-t*, 1777-től.⁴ Érdekes ez annyiból is, hogy Pozsonyban nem Patzkóé volt az egyetlen német nyelvű naptár, kiadott ilyent Landerer is, mégis volt kereslet mindkettőre. Szlovák nyelvűt csak Patzkótól ismerünk. Magyar nyelvű naptára

3. kép. Patzkó német nyelvű naptárain alkalmazott nyomdászjelvénye

Patzkónak majd csak később, pesti fióknyomdája megnyitása után indul meg.⁵ Rendszeresen nyomtatott, mintegy húsz éven át, egy miniatűr, úgynevezett *Pressburger Finger-Kalendert*⁶ is 2000 példányban: a miniatűr naptár mindössze 7 × 3 cm méretű.⁷

Az itt bemutatott, puttókat ábrázoló könyvdísz (3. kép) egyike a pozsonyi Patzkó nyomdászjelvényeinek, amint a közepen lévő, összefonódó F.A.P. betűk elárulják.⁸ Ezt a jelvényt csak a német nyelvű naptárán, a *Neuer Schreib-Kalender* címlapján alkalmazta. A természeti környezetbe helyezett puttók egyike éggömböt tart, rajta az égövi jelekkel, a másik puttó keze ügyében mérőeszközök, könyv, hangszer.

Kiadványai között ugyan kevesebb a magyar nyelvű, mint Landerernél, de az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* mégis nála jelent meg. Kiadására 1779-ben kapta meg a szabadságot, és a lapot Ráth Mátyás, Révai Miklós, valamint mások szerkesztésében 1788-ig jelentette meg. Minden számát fametszetű fejléc díszítette, az írásszalagon Per Regna per Urbes felirattal (országokon, városokon keresztül) mottóval (4. kép). A sok elemből összetett jelvény többek között ezt a jelmondatot illusztrálja a földgömbbel, a Merkúr-pálcát tartó lebegő, szárnyas sarut viselő Merkurral, kezében az írásszalag. Előtte a párkányon könyvek, távcső és tintatartó lúdtol-

2 Gárdonyi Albert: *18. századi nyomdáink műhelytitkaiból*. In: Mksz 1943. 24–35.

3 Petrik VII. 357

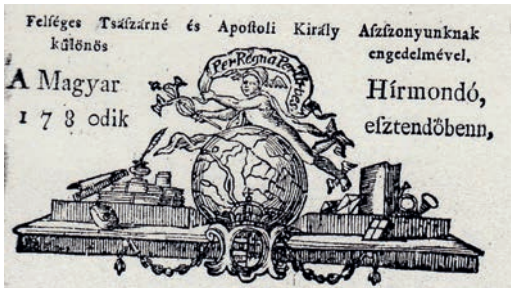
4 Petrik IX. 330

5 Némileg megváltozott címmel Petrik II. 315 1792-től 1814-ig *Pesthi ó és új módi magyar Kalendárium, 1790–91*, Pest, majd *Pesthi s posonyi ó és új 1792–98*, Pest-Pozsony, majd *Pest s posonyi ój és ó magyar 1799-től 1800*, majd végül *Pesti kalendárium* címen 1814-ben

6 Petrik V. 406, VII. 421

7 1792-évre szólót példány alapján is ismerjük, Petrik V. 406

8 V. Ecsedy Judit–Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800 – Hungarian printers' and publishers' devices 1488–1800*. Bp., Balassi K. – Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 121. jelvény

4. kép. A Magyar Hírmondónak, az első magyar újságnak a fejléce

lal, mögötte a párkányon könyv, lezárt levél és postakürt, amely a posta útján történő terjesztésre utal. Középen füzerek között a magyar címer.

Az első magyar nyelvű újság, a Patzkónál megjelenő *Magyar Hírmondó* előtt 1721–1722-ben ugyancsak Pozsonyban jelent meg az első hazai latin nyelvű újság a *Nova Posoniensia* és az első hazai német nyelvű újság a hosszú életű *Pressburger Zeitung* (1764–1929!), mindez jól mutatja a koronázó város különleges szerepét az ország közigazgatási és kulturális életében.

Emellett nyomtatott ábécéskönyveket, katekizmusokat magyarul, németül, szlovákul: ezeket a gyorsan megtérülő kiadványfajtákat gyakran saját költségére adta ki. Főleg a vallásos irodalomra szakosította magát: katolikus és evangélikus, magyar, német és szlovák ima- és énekeskönyveket, hitbuzgalmi munkákat egyformán nyomtatott.

Megrendelésre készített kiadványai között vizsgatéziseket és nagy számban a legváltozatosabb tartalmú alkalmi nyomtatványokat találni. Bár ezek kis terjedelmű, néhány leveles nyomtatványok voltak, készítésükre és díszítésükre minden nyomda nagy gondot fordított, mert anyagilag jól jövedelmező megrendelések voltak. Különösen sok ilyen alkalmi nyomtatvány készült a pozsonyi evangélikus líceum tanárainak köszöntésére.

Sőt egy-egy alkalmi nyomtatványnak nemcsak nyomdása, hanem szerzője is volt. Nevét ugyan nem írta ki, csak F. A. P. monogramjával jelölte azt

a német nyelvű köszöntőjét, amelyet a pozsonyi Notre Dame apácák főnökdasszonyának újraválasztására írt, amely alkalomból Batthyány József hercegprímás is jelen volt.⁹ Patzkónak ugyanezt a három betűs monogramját látjuk viszont mind egyik nyomdászjelvényén is. Egy másik alkalmi nyomtatványa Pálffy Miklós országbíró tiszteletére írt latin nyelvű költeménye.¹⁰

A Patzko nyomdából kikérülő két családi vonatkozású kiadványt is meg kell említenünk, az egyik mindjárt az alapítás évéből, 1771-ből a nyomdatulajdonos házasságkötése alkalmából írt német nyelvű köszöntő óda, a vőlegény barátaitól és a vőlegény nyomdájából.¹¹ A másik a nyomdatulajdonos munkatársai által írt és kinyomtatott német nyelvű köszöntő Patzko Ferenc Ágost felesége, Teréz neve napjára.¹² Az igényesen kiállított nagyméretű alkalmi nyomtatvány címlapját változatos cifrákból felépített díszes kapu díszíti.

1795. évi általános privilégiuma arra is feljogosította, hogy nyomdászmesterségre tanítson ifjakat és erről hivatalos bizonyítványt is kiállíthatott. Nyomdáját igényes, szép tipográfiájú, változatos rokokó díszítésű kiadványok hagyták el: latin és német betűkészletének, valamint könyvdíszjeinek gazdságát 1777-ben kiadott mintakönyve mutatja be.¹³

Kiadványai is arról vallanak, de mintakönyve is arról tanúskodik, hogy a kor divatjának megfelelően nagyon egységes rokokó könyvdíszeket használt nagy választékban (5–6. kép). A finom vonalú, lendületes könyvdíszek egy csoportja szignált fametszet: egy „Hafe” nevű, nem azonosított fametsző munkája. Nem tudjuk beszerzési forrását, és ettől a fametszőtől származó könyvdíszeket más hazai nyomdából nem ismerünk.

Nyomdász-kiadói tevékenységének színvonalát mutatja, hogy több nyomtatott katalógust is kiadott a nála megjelent újdonságokról, pozsonyi és pesti korszakában is, *Catalogus librorum* címmel latin nyelven 1785-ben, 1787-ben, 1789-ben és 1795-ben Pozsonyban, 1791-ben Pesten és fia Ferenc József is kiadott egyet Pest-pozsonyi könyvkészletéről, újdonságairól 1801-ben.¹⁴

9 [Patzko, Franz August] *An Ihro hochwürdigem Gnaden...Frauen Augustina gebohrne ... von Schrenck... Joseph Graf v. Batthyány... Primas des Königreichs Hungarn... von...dankbarsten Diener F. A. P.** 1779 = Petrik IX. 348*

10 *Excellentissimo...Nicolao Pálffy...Carmen* (Patzko é. n., 1771 és 1773 között, Petrik VII., 393)

11 *Anakreontische Ode des wohlledlen und kunsterfahrenen Herrn Franz Augustin Patzko... Theresia Hofbäuerinn... (Posonii) 1771 = Petrik IX. 44*

12 *An dem Tage Theresines... Petrik V. 28*

13 *Specimen characterum, seu typorum Latinorum quibus typographia Francisci August. Patzko, typographi Posoniensis ornata est. (Posonii) 1777.*

5. kép. „Hafe” szignójú könyvdísz a Patzkó-nyomdából: a szignó a jobb oldali puttó lába előtt látható

Egyedülálló a hazai nyomdák közül az a hét változatban ismert nyomdászjelvénye, amellyel kiadványait díszítette és egyedivé tette (7. kép). A nyomtatott könyv formátumától függően alkalmazta egyiket vagy másikat, de van köztük olyan is, amelyet könyve belsejében, mintegy fejlécként alkalmazott. Hétféle jelvénye közül hatnál közös az általában írásszalagon olvasható latin jelmondat *Spes confisa Deo nunquam confusa recedit*. Jelentése Az Istenben bízó re-

6. kép. Jellegzetes rokokó könyvdísz a Patzkó nyomdából

ménység soha meg nem csalatkozhat. Némelyik kisebb alakú jelvényén csak a mottó első szavai találhatók *Spes confisa Deo* (Az Istenben bízó reménység). A jelvényekben a szikla, vitorlás hajó, a háborgó és nyugodt tenger motívuma mindig előfordul, ugyanúgy, mint a kép alján a nyomdász kagylóba foglalt monogramja, az F.A.P. betűk. A hetedik jelvényről, a naptárain használt

7. kép. A Patzkó nyomda egyik jelvénye¹⁶

puttós ábrázolásról már volt szó: ezen a nyomdászjelvényen nincs jelmondat.¹⁵

A pozsonyi nyomdászok közül nemcsak Landerer, hanem Patzkó is felismerte, hogy a kormányzati és kulturális központ lassan áthelyeződik Pest-Budára, ezért előbb Landerer, majd Patzkó is fióknyomdát nyitott Pesten. Fővállalkozása azonban a 18. század folyamán továbbra is a pozsonyi maradt. Pest sokáig egyetlen nyomdáját Eitzenberger Ferenc Antal alapította, de 1784-ben már gazdát cserélt, és néhány évig Joseph Gottfried Lettner tulajdonában volt, tőle vásárolta meg Patzkó Ferenc Ágost 3500 forintért. A pesti nyomdát idősebb fia, Patzkó Ferenc József örökölte¹⁷ és a család tulajdonában maradt 1830-ig, amikor a család pozsonyi vállalkozása már húsz éve megszűnt. Mindaddig, amíg a nyomdaalapító kisebbik fia Károly Mátyás is el nem érte a nagykorúságot, a pozsonyi nyomdát is az idősebb fiú vezette. 1807 és 1809 között azonban már a fiatalabb fiú is részt vett a pozsonyi nyomda irányításában, de nem sokáig, mert 1809-ben eladták egykori alkalmazottjuknak a kutna horai Karl Gaspar Snížeknek (Snischeck). Ezzel a pozsonyi Patzkó nyomda 1809-ben megszűnt.

A Patzkó nyomda negyvenévi pozsonyi működése maradandó emléket hagyott Pozsonyban. A nyomdát megvásárló Snížek például még Patzkó egyik nyomdászjelvényét használta. És bár a nyomda Snížek után előbb a Belnay, majd Landerer-Heckenast tulajdonában is volt, még az 1880-as években új tulajdonosok, az Angermayer nyomdász család is a Patzkó nyomdát tekintette elődjének.¹⁸

14 *Catalogus librorum, qui apud...typographum Posoniensem addito pretio venales prostant...* 1785, 1787, 1789, 1791, 1795, 1801 – P.III. 55, P. IX. 104

15 Patzkó nyomdászjelvényeiről lásd V. Ecsedy Judit–Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények ... i. m. 117, 118, 119, 120, 121 és 122. jelvény* és Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900 – Hungarian printers' and publishers' devices 1801–1900*. Budapest, Balassi K. – Országos Széchényi Könyvtár 2012, 26. sz. jelvény

16 V. Ecsedy Judit–Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények ... i. m. 120. jelvény*

17 Patzkó Ferenc Ágoston 1799. január 21-én halt meg. Fiatalabbik fia, Károly Mátyás Patzkó második feleségétől, Elisabeth Leutnertől született 1787. szeptember 27-én.

18 Angermayer Károly ifj.: *Angermayer Károly könyvnyomdájának története*. Pozsony, Angermayer ny., 1896